

Uiteraard ging het convent in de zestiende eeuw verloren, hoewel tot 1611 of 1612 uitkeringen aan voormalige zusters voldaan werden. De laatste resten van het kloostergebouw werden in 1844 gesloopt. Het archeologisch onderzoek leidde tot een indeling van de bouwgeschiedenis in drie fasen: een eenvoudig gebouw in de nieuwe stadsuitbreiding rond 1400, vervolgens grootschalige nieuwbouw inclusief een kapel in het midden van de vijftiende eeuw, en tenslotte forse verbouwing en uitbreiding rond 1500. Na de reformatie viel het complex uiteen in woningen en gebouwen voor industrie. Een hoofdstuk over de materiële cultuur en de begravingen op het kloosterterrein besluiten dit onderdeel van het boek. Laarman, die de begravingen beschrijft, constateert onder andere een bovengemiddeld aantal vrouwen met kruis-schedels, een erfelijke afwijking. Hij brengt dit in verband met de beperkte groep families waaruit het klooster zijn leden recruteerde.

Het derde deel van de bundel is gewijd aan een omstreeks 1475 afgeschreven getijdenboek van het convent, een versie van Geert Grootes vertaling, aangevuld met vrij zeldzame getijden van Agnes en Augustinus. Van der Pol schetst fraai het geloofsleven zoals men dat in een vrouwenconvent kon verwachten, en plaatst het getijdenboek als 'geestelijke landkaart' die 'richting wees naar het hemelse doel'. Vervolgens biedt hij een teksteditie van het 'Ghetijde van allen heiligen die Suyncte Augustinus gemaket hevet', vergezeld van een moderne vertaling en voorzien van effectieve en behulpzame annotatie. Het tweede 'zeldzame' getijde, dat van St. Agnes, is onderwerp van de bijdrage van G. O. Sander, een bewerking van zijn doctoraal-scriptie. Het thema van het getijde is 'het beleven en genieten van de goddelijke minne in de eenwording met God: de mystieke eenheid' (187) — en voor de zusters was Agnes patrones en voorbeeld.

Een literatuuroverzicht besluit dit door Arbel, een firma die zich helaas 'productieburo' noemt, fraai en overzichtelijk vormgegeven boek.

F. J. Kossmann

C. G. Roelofsen, E. C. Coppens, ed., *L'eau et le droit. Wateringues, la construction des digues et des polders. Éléments de juridiction (16e-20e siècles). Actes des journées internationales d'histoire du droit des pays flamands, picards et wallons, Dordrecht, 16-19 mai 1996* (Rechts-historische reeks van het Gerard Noodt instituut XXXVII; Nijmegen: GNI, 1997, ix + 228 blz., ISBN 90 71478 48 3).

De congresbundel *L'eau et le droit*, die werd uitgegeven door de 'Société d'histoire du droit et des institutions des pays flamands, picards et wallons' bevat twaalf bijdragen van ongelijke lengte en belang. Zes zijn van de hand van Nederlandse auteurs en hebben betrekking op Nederlandse thema's. De andere zes zijn van Franstalige auteurs en hebben betrekking op Frans-Vlaanderen en het voormalige graafschap Vlaanderen. Tien artikelen zijn in het Frans gesteld. In diverse opzichten hebben de bijdragen iets te maken met de relatie water en recht.

Zo komt het economische aspect van het water en de rechten die daarmee verbonden zijn tot uiting in Palmens bijdrage over Dordrecht (stapelrecht) en Deligne's artikel, waarin de bevaarbaarheid van de Scarpe centraal staat. Deze auteur gaat onder meer in op de middelen die werden aangewend om aan droogteperiodes het hoofd te bieden. Ook wordt in dit artikel het economische belang benadrukt van de doorgaans als nutteloos beschouwde 'marais' en wordt duidelijk welke rechten daarmee samenhangen. De andere bijdrage van Mestayer over de Scarpe is louter historisch-geografisch en hoort eigenlijk niet direct in deze bundel thuis.

Overigens worden in beide Scarpe-artikelen node kaartjes gemist. In het artikel van Moyaux staat eveneens het economische aspect van het water voorop in de vorm van maatregelen en berechting inzake de smokkel van Engelse producten tijdens de Franse tijd. Theorie en praktijk waren in Vlaanderen en Noord-Frankrijk kennelijk niet overal gelijk en veranderden bovendien nogal eens.

Eigenlijk ademt het artikel van Verschave over de 'wateringen' dezelfde tijdgeest als Moyaux' bijdrage. Want ook in het waterschapsrecht en -bestuur traden gedurende de Franse tijd voortdurend veranderingen op. Terwijl de maatregelen om smokkel tegen te gaan juist werden verscherpt, zien we op waterschapsterrein eerst een verre gaande centralisatie, die na voortdurende kritiek van onderop uiteindelijk weer ongedaan werd gemaakt. Een parallelle beschrijving van de Franse periode voor gebieden in Nederland, bevat de bundel helaas niet. Zo werd bijvoorbeeld in de polders van voormalig Staats-Vlaanderen de afschaffing van de polderdirecties en vergaderingen van ingelanden door massaal protest ingetrokken.

De bijdragen van Van der Linden (overzicht van de Nederlandse waterschapsgeschiedenis), Giebels (twee crisissen in de Rijnlandse omslag) en Moorman van Kappen (Gelders dijkrecht) sluiten aan bij het artikel van Verschave. Met uitzondering van Giebels artikel, bevatten deze Nederlandse bijdragen weinig opmerkelijk nieuwe aspecten. Ze geven eerder een aardig overzicht, hetgeen wellicht wel passend is op zo'n congres voor een deels niet-Nederlands gehoor. Aan de andere kant benadrukt Moorman van Kappen naar mijn smaak te sterk het unieke van het Gelderse dijkrecht. Kwam men onder dezelfde omstandigheden in praktische dijkzaken en daaruit voortvloeiende regelgeving in verschillende gebieden werkelijk wel tot zulke unieke regels, wetten of costumen? Zo zette bijvoorbeeld iemand in Vlaanderen, die niet bij machte was om de dijk te onderhouden ook 'sijn spade up den dijk'.

Een wel bijzonder aspect van het water was het gebruik daarvan als gerechtelijk instrument om verdachten tot bekentenis te dwingen. In zijn artikel gaat Demars-Sion op deze toepassing van het water zeer omstandig in. Hij vergelijkt daarbij de praktijk tijdens de dertiende, veertiende en vijftiende eeuw in Parijs met die in Vlaanderen en ziet daartussen vrij weinig verschil. Het nut van de waterproef blijkt duidelijk uit het feit dat te Parijs ca. 1400 slechts 6 op 94 personen alsnog bleven volharden in hun zwijgen. Tijdens de zeventiende en achttiende eeuw komt dit gerechtelijke dwangmiddel geleidelijk in onbruik. De tweede bijdrage over de waterproef in Vlaanderen van Le Marc'Hadour beperkt zich tot een korte mededeling die net zo goed in een aparte noot had gekund in Demars-Sions artikel.

Tenslotte nog enkele algemene opmerkingen. Een korte Engelse samenvatting per artikel wordt node gemist. Ook informatie over de auteurs ontbreekt. Uiteraard hebben alle bijdragen wel iets met het water van doen, maar niet allemaal evenveel met het recht of de rechtsgang. Zo is er geen bijdrage over het veerrecht. En ondanks de veelvuldige vermeldingen van de watermolens langs de Scarpe, ontbreekt een bijdrage over het maalrecht. Niettemin, *L'eau et le droit* is een bundel waar specialisten ongetwijfeld hun gading in zullen vinden. Ook zijn enkele behandelde themata interessant genoeg om eens in breder Nederlands perspectief te plaatsen, zoals de centralisatiepogingen tijdens het Franse bewind en zijn regionale varianten.

A. M. J. de Kraker

L. P. Grijp, ed., *Nationale hymnen. Het Wilhelmus en zijn burens* (Nijmegen: SUN, Amsterdam: P. J. Meertens Instituut, 1998, 207 blz., ISBN 90 6168 693 8).

De omslag van dit boek toont ons Patrick Kluiven en Dennis Bergkamp, in de tenue van het